

Janusz Szablewski
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Konkurencja form cerkiewnych i rodzimych w chorwackiej i serbskiej tradycji językowej

Celem rozprawy jest porównanie użycia i funkcji zapożyczeń z języka cerkiewnosłowiańskiego – głównie morfologicznych, ale także składniowych i fonologicznych – w tekstach powstałych na terytorium współczesnej Chorwacji oraz Serbii w różnych okresach historycznych. Pod tym kątem są analizowane teksty napisane w różnych idiomach występujących na omawianych terenach od wieku XII, kiedy to powstały najstarsze zachowane zabytki piśmiennictwa serbskiego i chorwackiego, do wieku XIX, gdy podejmowano próby standaryzacji języka literackiego, które ostatecznie doprowadziły do powstania standardów języka chorwackiego i serbskiego, jakie znamy dzisiaj.

Wpływy cyrylo-metodejskie obecne są w chorwackiej i serbskiej tradycji językowej praktycznie przez cały czas ich rozwoju. Interesujące jest to, jak do spuścizny cerkiewnosłowiańskiej odnoszą się użytkownicy języków bardzo bliskich sobie zarówno pod względem genetycznym, jak i formalnym, przynależący jednak do różnych kręgów religijnych i kulturowych, określanych jako *Slavia Latina* i *Slavia Orthodoxa*. O ile stała obecność języka cerkiewnosłowiańskiego w kulturze serbskiej nie dziwi ze względu na jej silny związek z religią prawosławną, o tyle ważna rola cerkiewizmów w tradycji chorwackiej, zwłaszcza tych powiązanych z katolicką praktyką religijną, jest swego rodzaju ewenementem na obszarze *Slavia Latina*.

W niniejszej pracy przeanalizowane zostały głównie cerkiewizmy morfologiczne, w mniejszym zakresie również składniowe i fonologiczne. Cerkiewizmy leksykalne są wspomniane sporadycznie, ponieważ jest to temat zasługujący na osobne opracowanie. Zapożyczenia z cerkiewnosłowiańskiego zostały przebadane pod kątem funkcji, jaką pełnią

w tekście – czy mają one inne znaczenie stylistyczne niż ich dublety pochodzenia wernakularnego, czy też forma cerkiewna ma wyrażać kategorię gramatyczną, która nie występuje w języku narodowym. W tym celu należy najpierw rozstrzygnąć, czy autor zastosował daną formę będąc świadomym jej pochodzenia i zamierzając jej nadać konkretną funkcję w tekście, czy też pojawienie się zapożyczenia z cerkiewnosłowiańskiego jest jedynie efektem dyfuzji dwóch systemów językowych w sferze kulturowej, bezwiednie powielonym przez autora.

Spośród idiomów występujących na serbskim i chorwackim obszarze językowym od XII do połowy XIX w. wybrano te, które pozwalają najlepiej zilustrować omawiane zagadnienia. Po stronie chorwackiej są to: chorwacka redakcja cerkiewnosłowiańskiego, amalgamat czakawsko-cerkiewnosłowiański, średniowieczny i renesansowy dialekt czakawski, dialekt kajkawski wraz z opartym na nim językiem szesnastowiecznych pisarzy protestanckich, a także powstały w XIX w. archaizujący projekt standardu języka chorwackiego opracowany przez Frana Kurelaca z Rijeckiej Szkoły Filologicznej; częściowo uwzględniono również dialekt sztokawski, zarówno dubrownicki, jak i z innych regionów Chorwacji oraz Bośni, w którym jednak cerkiewizmy nie były powszechnie używane. Ze strony serbskiej omawiane są następujące idiomy: język piśmiennictwa średniowiecznego, tj. serbska redakcja cerkiewnosłowiańskiego oraz język wernakularny, potraktowane łącznie ze względu na dużą dyfuzję systemów językowych; ruskosłowiański, który w XVIII w. zastąpił redakcję serbską w roli języka liturgicznego; słowianoserbski i wernakularny język serbski przełomu XVIII i XIX w. oraz idiom czarnogórski, ściśle związany z tradycją serbską; sporadycznie pojawiają się też odniesienia do języka poezji ludowej. W kilku miejscach przytoczone zostały również formy używane we współczesnym standardowym języku chorwackim i serbskim. Konieczne było także przedstawienie form staro-cerkiewno-słowiańskich.

We wstępie zaprezentowano przedmiot i cel rozprawy, przedstawiono dotychczasowy stan badań nad użyciem cerkiewizmów w języku wernakularnym zarówno po stronie chorwackiej, jak i serbskiej, oraz wyłożono podstawowe założenia metodologiczne wraz z uzasadnieniem wyboru omawianych idiomów i analizowanych form. Wyjaśniono również zasady transkrypcji tekstów źródłowych.

Rozdział pierwszy po krótko przybliży kontekst historyczny analizowanych zagadnień: przebieg misji cyrylometodejskiej na terenach chorwackich i serbskich, sytuację liturgii słowiańskiej w Chorwacji oraz dzieje rozwoju chorwackiego i serbskiego języka literackiego do reformy Vuka Karadžicia.

Rozdział drugi opisuje cechy charakterystyczne chorwackiej i serbskiej redakcji cerkiewnosłowiańskiego, języka ruskosłowiańskiego oraz hybryd cerkiewno-wernakularnych: amalgamatu czakawsko-cerkiewnosłowiańskiego i słowianoserbskiego. Naświetla też kontekst kulturowy tych idiomów oraz okoliczności ich pojawienia się na terenach chorwackich i serbskich.

Najważniejszą część rozprawy stanowi rozdział trzeci, który na przykładach opisuje zastosowanie, charakter i funkcję zapożyczeń z cerkiewnosłowiańskiego w idiomach chorwackich i serbskich. Rozdział ten podzielony jest na kilka części, poświęconych osobnym zagadnieniom: fonologii i grafii, zaimkom, rzeczownikom, przymiotnikom i przysłówkom, czasownikom, wykrzyknikom oraz składni. Analiza cerkiewizmów w poszczególnych kategoriach pozwala wyodrębnić pewne zjawiska wspólne dla omawianych idiomów lub różnicujące je.

W podsumowaniu przedstawiono wnioski z analizy cerkiewizmów, która wykazuje, że zastosowanie i funkcja tych zapożyczeń w obu omawianych tradycjach językowych były analogiczne. Wynika to w dużej mierze z bliskości formalnej i genetycznej idiomów chorwackich i serbskich. Różnicą jest czas pojawienia się tych zjawisk. Przynależność Chorwacji do kręgu Slavia Latina przyspieszyła wytworzenie się świadomości odrębności języka wernakularnego od cerkiewnosłowiańskiego oraz wpłynęła na stosunek kultury chorwackiej do tego ostatniego, jako dziedzictwa zagrożonego wyginięciem. Z drugiej strony, należąca do sfery Slavia Orthodoxa kultura serbska o wiele później uświadomiła sobie potrzebę uniezależnienia języka narodowego od języka liturgii prawosławnej, przez co nowoczesny standard językowy musiał wejść w spór z idiomem będącym dotychczasowym głównym nośnikiem kultury.

Słowa kluczowe: Slavia Latina, Slavia Orthodoxa, cerkiewnosłowiański, językoznawstwo diachroniczne, językoznawstwo porównawcze, cerkiewizmy, język wernakularny

Janek Szablowski